

collecties boeken, schilderijen, naturalia, oudheden en natuurkundige instrumenten bezat, wordt wel vermeld, maar de vraag hoe belangrijk de diergaarde in het totale 'verzamelbeleid' van de prins is geweest, wordt helaas niet gesteld. Evenmin wordt verteld, wat aan die dierentuin eigenlijk zo 'vorstelijk' was. In hoeverre had de menagerie een symbolische functie? Is het toeval dat de stadhouder na zijn vertrek uit Den Haag naar Apeldoorn in 1786 ook de dieren (inclusief de olifanten) naar het oosten des lands liet verhuizen? Gezien de titel van het boekje, was het niet misplaatst geweest, de politieke context waarin de collectie tot stand kwam wat meer te belichten dan nu is gebeurd.

C. A. Davids

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

C. van der Peet, G. Steenmeijer, ed., *De rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers* (Rotterdam: Uitgeverij 010, 1995, 765 blz., f69,50, ISBN 90 6450 236 6).

Wie het woord rijksgebouwen hoort, ziet ze voor zich opdoemen: de nieuwe kantoren van de belastingdienst, de ministeries, de gevangenissen, de kerk van Veere, de rechtbanken. De rijksgebouwendienst, nu ressorterend onder VROM, gaat erover. De RGD was een schepping van Carel baron van Lynden, minister van financiën, die tussen 1922 en 1924 de bouw bureaus van de verschillende ministeries bij elkaar veegde en er een gecentraliseerde dienst van maakte. De eerste rijksbouwmeester van de nieuwe dienst werd ir. G. C. Bremer die vooral bezuinigen tot taak had. Toch bouwde hij, zij het niet veel. Gijsbert Friedhoff, zijn opvolger die na de oorlog aantrad, kreeg te maken meteen beleid waarin de woningbouw centraal stond: de wederopbouw. Van de ambtenaar werd verwacht dat hij met weinig tevreden was; gemopper over gebrek aan comfort was er ongetwijfeld, maar werd niet gepast geacht.

Wie waren nu de rijksbouwmeesters of landsbouwmeesters, want zo heetten deze functionarissen in den beginne, die hun stempel op de rijksgebouwen zetten? De eerste van de rij was B. W. H. Ziesenis, 'zeer lui en bijna altijd ziek'; in 1816 werd hij dan ook voor enkele jaren geschorst waarna zijn naam van de lijst verdween. Een volgende was W. N. Rose die uit de genie afkomstig was en het eclecticisme, maar vooral het classicisme aanhing; het (helaas) gesneuvelde gebouw van de Hoge Raad was een van zijn scheppingen. Rose was een man van zijn tijd — hij was landsbouwmeester van 1858-1867 — en dus hield hij van gietijzer. Het nieuwe ministerie van koloniën werd classicistisch van opzet, maar was tegelijk rijkelijk bedeed met ijzer en ook Bronbeek werd geconstrueerd in gietijzer. Het resultaat was niet altijd succesvol: technisch was er wel wat op aan te merken. Rose werd gepensioneerd in 1867; hij trad verbitterd terug, niet in het minst omdat zijn renovatie van de Ridderzaal onder vuur was genomen. Rose renoveerde dan ook ingrijpend: zijn operatie voorzag ondermeer in 'het amoveren van de bestaande eikenhouten kap, het uitbreken van de vloer, en *doorbreken van eenige gewelven*. Roses ontwerp voorzag in de bouw van een nieuwe kap uit giet- en smeedijzer. Deze werd gedragen door tien gietijzeren kolommen, die de ruimte in drie beuken verdeelden. Het geheel was rijkelijk gedecoreerd met driepassen, hogels, kruisbloemen en gegoten ijzeren engelen'. De renovatie van de Ridderzaal was bedoeld als begin van een geheel nieuw regeringscentrum op en rond het Binnenhof waar Rose van droomde. Carel Vosmaer en J. A. Alberdingk Thijm

hoorden tot degenen die het ontwerp voor de vernieuwde Ridderzaal neersabelden. Helaas, de kap was al aanbesteed en werd gebouwd. Maar in 1900 werd hij alweer gesloopt en vervangen door een nieuwe 'middeleeuwse' kap. We zijn dan beland in het tijdperk waarin reconstructie van het verleden strookt met de tijdgeest van in ieder geval een aantal vooraanstaande heren.

Centraal in dit strijdperk staat jonkheer Victor de Stuers die geldt als de eerste hoge ambtenaar (en politicus) die pleitte voor een cultuurbeleid van de overheid en die dat beleid ook ontwierp. De Stuers was chef afdeling kunsten en wetenschappen van het ministerie van binnenlandse zaken van 1875-1901 en kamerlid. Hij was een strijdbaar romanticus die een conflict niet uit de weg ging. De architect Pierre H. J. Cuypers was zijn vriend en adviseur, en vele rijksgebouwen werden door architecten uit de school van Cuypers gebouwd. Zoals Rose gedroomd had over een nieuw regeringscentrum, zo had ook De Stuers dromen over een politiek en bestuurlijk centrum in Den Haag in neo-renaïssancestijl. Protesten bleven niet uit: toen C. H. Peters en J. van Lokhorst de nieuwe landsbouwmeesters werden, schreven architecten uit Amsterdam naar de minister dat dit gebeurde 'om zeker te zijn dat alles in de zoogenaamden oud-Hollandschen stijl wordt nagemaakt, waartoe slechts blinde werktuigen bruikbaar zijn'.

Ondertussen had Cuypers al carrière gemaakt; hij was rijksbouwkundige voor de rijksmusea, waar hij De Stuers als baas had. Die schreef over hem: 'Ik heb den gediensstigen man jarenlang officieel en officieus danig geëxploiteerd; zoo werd er vanwege het departement van Binnenlandsche Zaken niets meer gebouwd, noch gerestaureerd zonder dat Cuypers deswege gehoord en geraadpleegd was'. Veel bouwde Cuypers niet voor het Rijk, maar wat hij bouwde had een grote uitstraling naar de andere bouwmeesters die voor de rijksoverheid werkten.

Niet overal was De Stuers de baas. Op justitie werd W. C. Metzelaar, een medestander van Rose, de bouwmeester. De passie voor nieuwe en gewaagde constructies van gietijzer kon bij utiliteitsgebouwen als gevangenissen met hun grote koepels beter uitgeleefd worden dan bij de Ridderzaal; meer dan dertig jaar lang, van 1886 tot 1914 bepaalde Metzelaar het aanzien van justitieel Nederland waarmee hij zijn stempel drukte op vele stadsgezichten.

Met het bovenstaande is slechts een greep gedaan uit *De Rijksbouwmeesters*; het boek is een standaardwerk geworden met een rijke inhoud die de rijksarchitectuur vanaf de Bataafse Republiek tot heden behandelt. Er werkte een reeks van auteurs aan mee, maar het leeuwendeel van de hoofdstukken is van Paul. T. E. E. Rosenberg die nauwkeurig, analytisch en toch gedreven schrijft. De goede tweede is Guido H. P. Steenmeijer, waarmee niets ten nadele van de andere auteurs is gezegd. Het boek is niet alleen fraai uitgegeven, maar is ook systematisch van opzet; het bevat goede overzichten die de hoofdstukken over de diverse tijdvakken samenvatten, en de registers zijn uitgebreid en handzaam.

Tessel Pollmann

D. Jansen, *Op zoek naar nieuwe zekerheid. Negentiende-eeuwse protestanten en het spiritisme* (Dissertatie Groningen 1994; Amsterdam: Thesis Publishers, 1994, 288 blz., f39,50, ISBN 90 5170 286 8).

Oude geloofszekerheden verloren in de loop van de negentiende eeuw voor veel mensen hun waarde. De traditionele christelijke visie op het bovennatuurlijke werd achterhaald geacht. Maar een volledige natuurwetenschappelijke werkelijkheidsbeleving voldeed evenmin. Zodoende kon in het derde kwart van die eeuw het spiritisme een opmerkelijke heropleving beleven.